

Journal of Social Intervention: Theory and Practice –
2016 – Volume 25, Issue 3, pp. 4–23
<http://doi.org/10.18352/jsi.493>

ISSN: 1876-8830

URL: <http://www.journalsi.org>

Publisher: Utrecht University of Applied Sciences,
Faculty of Society and Law, in cooperation with
Utrecht University Library Open Access Journals

Copyright: this work has been published under a
Creative Commons Attribution-Noncommercial-No
Derivative Works 3.0 Netherlands License

Academische Werkplaats Sociaal Werk van Tranzo-Tilburg
University.

Katrien Steenssens, MSc is als onderzoeker verbonden aan
onderzoeksinstituut HIVA aan de KU Leuven.

Roos Steens, MSc is als onderzoeker verbonden aan de
KU Leuven (HIVA & LUCAS) en is stafmedewerker bij
Jeugdzorg Emmaüs.

Correspondence to: Tine Van Regenmortel

E-mail: tine.vanregenmortel@kuleuven.be

Prof. dr. Tine Van Regenmortel is verbonden aan de KU
Leuven (Onderzoeksinstituut voor Arbeid en Samenleving
- HIVA en de Faculteit Sociale Wetenschappen) en aan de

Received: 13 January 2016

Accepted: 4 July 2016

Category: Practice

TINE VAN
REGENMORTEL,
KATRIEN
STEENSSENS,
ROOS STEENS

EMPOWERMENT ONDERZOEK: EEN KRITISCHE VRIEND VOOR SOCIAAL WERKERS

ABSTRACT

Empowerment research: A critical friend for social work practitioners

The empowerment paradigm has consequences for social work practice and policy, as well as for the way in which research is carried out. The growing prominence of empowerment research is relevant because empowerment – as a central notion in the international definition of social work – provides identity to social work research. Empowerment research also meets the increasing demand for co-creation in research. Here, different stakeholders not only contribute relevant knowledge, but also have a say in the design of the research and in the interpretation and transfer of its results. The questions that we address in this article involve the methodological consequences of empowerment research, its implementation in practice and the lessons that can be learned from this.

In the first part of this article, we demonstrate the theoretical foundations of empowerment research. In addition to its philosophical underpinnings, we describe the key aspects of empowerment research focusing particularly on methodological consequences. Three inspirational resources are the empowerment theory formulated by Rappaport and Zimmerman, responsive evaluation formulated by Stake and Abma, and empowerment evaluation formulated by Fetterman and Wandersman. We describe this threefold perspective, which is so central to empowerment research, as a power-oriented, multi-stakeholder and multi-level research approach, with a focus on improvement and social justice, a quest for ownership, continuous participation and dialogue, the acknowledgement of the equal value of three forms of knowledge and capacity building, learning organizations and shared responsibility.

We also reflect on the unusual role of the researcher in empowerment research. Rather than being “the” expert as an outsider, who positions himself/herself above all other stakeholders, the researcher is “just” one of the parties involved, who, with his or her own specific expertise, searches for improvement together with the other stakeholders. It is about partnership. The researcher facilitates dialogue and mutual learning, he is a Socratic guide searching for common ground amidst the varying interests and perspectives of the stakeholders, and with particular consideration for the “silenced voices”. We label the role of the researcher as “critical friend”: someone who creates trust and also reveals something of himself or herself (the importance of reciprocity), but also provides mirrors, frameworks and ideas that foster critical reflection and development.

In the second part of the article, we describe the practice of empowerment research. The concept of “Empowering Academic Collaborative Center” is a far-reaching interpretation of empowerment research. We use the following definition.

An Empowering Academic Collaborative Center is a structural and long-lasting collaboration between one or more social practice organizations, one or more research organizations and users, which establishes and accomplishes scientific- and action-oriented research in the form of a co-creation by professionals, users, researchers and management/policy, in order to improve the quality of the care and of the empowerment process of the stakeholders involved, especially of professionals and users.

In Flanders, the initial experience with this innovative concept is situated in the fields of youth care and social work. We describe several meta reflections that are points of interest for the practice of empowerment research.

EMPOWERMENT ONDERZOEK: EEN KRITISCHE VRIEND VOOR SOCIAAL WERKERS

A first reflection relates to the qualities of the empowerment researcher. The skills that he or she requires are of major importance and are located on three levels: the content level, the methodological level and the personal-social level. The researcher needs to be knowledgeable about the sector and the operation of the organization, as well as the subject of interest. The position of critical friend also requires a great deal of flexibility on the part of the researcher. In order to connect the different stakeholders and levels of the organization, he or she needs to be able to negotiate, make compromises and at the same time maintain the scientific quality of the research. The role of critical friend also requires the ability to listen and empathize, an attitude of respect and appraisal, multi-directed partiality and patience.

A second reflection emphasizes the importance of dialogue and deliberation through transparent structures. These are necessary to connect the different stakeholders and allow an open discussion that can clarify tensions and identify clashing expectations. A third point of interest is the appointment of go-betweens in the organization, the "ambassadors". This turned out to be crucial in creating sufficient support for the research in the organization and disseminating the results throughout the entire organization.

A final point of interest is the participation of users and professionals. The involvement of users in empowerment research can vary considerably and is a gradual process. A blind choice for the highest step on the participation ladder is not advisable. It is necessary to take account of the particularity of the organization and whether or not it already has a culture of participation. Depending on the subject of interest, it is possible that only professionals participate. This was the case in research on organizational empowerment in social work organizations, where a task force of representatives of the different functions in the organization was established.

We conclude that empowerment research creates opportunities to examine complex social interventions with vulnerable groups. By engaging closely with the different stakeholders and building and working on a gradual process together with them, it is possible to obtain a richer, more profound and "layered" picture of the complex practice of social work. At the same time, processes of change start at different levels of the organization. Professionals are involved in critical reflection, management learns to take account of the perspective of other stakeholders in its decisions, and users learn that their reflections and ideas, too, are used to improve practice.

At the same time, it is necessary to continue to systematically map the critical factors and necessary conditions for empowerment research and the way in which its scientific validity can be made visible. It is important that science and practice are willing to view one another as partners and that this innovative method of collaboration between science, practice/policy and users is supported and encouraged by science policy.

Keywords

Empowerment research, academic collaborative center, responsive evaluation, empowerment evaluation, research-practice gap, critical friend, social work

SAMENVATTING

Empowerment onderzoek: een kritische vriend voor sociaal werkers

Het empowermentparadigma heeft niet alleen gevolgen voor praktijk en beleid, maar ook voor de wijze van onderzoeken. In dit artikel worden in een eerste deel de theoretische grondslagen van empowerment onderzoek belicht. Naast de wetenschapsfilosofische basis beschrijven we de kernaspecten van empowerment onderzoek met extra aandacht voor methodologische consequenties. Drie inspiratiebronnen hiervoor zijn: de empowerment theorie van Rappaport en Zimmerman, responsieve evaluatie van Stake en Abma en empowerment evaluatie van Fetterman en Wandersman. We belichten als kern het driedig perspectief: krachtgericht, multistakeholders en multilevel, de focus op verbetering en sociale rechtvaardigheid, het streven naar eigenaarschap, een continue participatie en dialoog, erkenning van drie gelijkwaardige kennisvormen en capaciteitsopbouw, lerende organisatie en gedeelde verantwoordelijkheid. We sluiten af met de rol van de onderzoeker als "kritische vriend". In een tweede deel beschrijven we de praktijk van empowerment onderzoek. Na de toelichting van het concept van "Empowerende Academische Werkplaats" als doorgedreven invulling van empowerment onderzoek, beschrijven we eerste praktijkervaringen in Vlaanderen met dit innovatieve concept binnen de jeugdzorg. Aangevuld met nieuwe praktijkervaringen met empowerment onderzoek in de sociale sector in Vlaanderen, worden een aantal metareflecties beschreven. Deze reflecties hebben betrekking op de kwaliteiten van de empowerment onderzoeker, dialoog en overleg via transparante overlegstructuren, het belang van ambassadeurs binnen de organisatie en de participatie van de gebruikers en professionals. De eindbalans van deze praktijkervaringen met empowerment onderzoek is positief. Het uitgetekende kader voor empowerment onderzoek leent zich bij uitstek goed voor complexe sociale interventies met kwetsbare doelgroepen.

Trefwoorden

Empowerment onderzoek, academische werkplaats, responsieve evaluatie, empowerment evaluatie, kloof wetenschap-praktijk, kritische vriend, sociaal werk

INLEIDING

De theoretische gronden van empowerment werden reeds uitgebreid verkend en toegepast in de Vlaamse en Nederlandse hulpverleningspraktijk (Driessens & Van Regenmortel, 2006; Van Regenmortel, 2002; Van Regenmortel, 2008). Verschillende sectoren (zoals welzijn, gezondheid, tewerkstelling) en doelgroepen (zoals mensen in armoede, kwetsbare jongeren, mensen met een beperking) komen hierbij steeds meer in beeld (Van Regenmortel, 2010; Van Regenmortel, 2015; Steenssens & Van Regenmortel, 2007; Steenssens, Demeyer & Van Regenmortel, 2009). Vandaag krijgt de toepassing van het empowerment kader ook in de wijze van onderzoeken toenemende aandacht (Van Regenmortel, 2011). Dit is relevant omdat empowerment – als centrale notie in de internationale definitie van sociaal werk – identiteit geeft aan sociaal werk onderzoek. Bovendien sluit empowerment onderzoek aan bij een grotere roep om co-creatie in onderzoek (Siesling & Garretsen, 2014). Verschillende stakeholders dragen hierbij niet alleen relevante kennis aan, maar hebben ook stem in het ontwerp van onderzoek en bij de interpretatie en valorisatie van onderzoeksresultaten. De vragen die we in dit artikel behandelen zijn: Wat zijn de methodologische gevolgen van empowerment onderzoek? Hoe gebeurt de toepassing in de praktijk? En welke eerste lessen kunnen we hieruit trekken?

WETENSCHAPSFILOSOFISCHE BASIS VAN EMPOWERMENT ONDERZOEK

Empowerment onderzoek wordt door Small (1995) omschreven als een vorm van actiegeoriënteerd onderzoek. Empowerment onderzoek sluit aan bij de postpositivistische traditie. Deze gaat uit van het bestaan van meerdere geconstrueerde werkelijkheden. Er ligt meer nadruk op de specifieke situatie en context en minder op universele wetmatigheden. Onderzoeksubjecten worden gezien als zelfreflectieve en samenwerkende actoren die het onderzoeksproces beïnvloeden. Hun kennis en inzichten worden gewaardeerd en beschouwd als meerwaarde voor het onderzoek. Empowerment onderzoek is ook toekomstgericht, gericht op wenselijke situaties en veranderingen (“what should be”) en niet enkel bezig met wat vandaag aan de orde is (“what is”). De stemmen van de verschillende betrokkenen dienen gehoord te worden en zijn belangrijk om deze wenselijke

situatie mee in te kleuren. In de postpositivistische traditie is de onderzoeker niet de afstandelijke expert. Men onderkent dat mensen beïnvloed worden door te participeren aan onderzoek. Het onderzoeksproces wordt dan ook erg belangrijk geacht, naast de kennisverwerving op zich. Elke stakeholder van het onderzoek wordt geacht "benefit" te halen uit het onderzoek. Participeren in het onderzoeksproces dient een empowerende ervaring te zijn. Dit betekent niet automatisch dat het empowerment van de doelgroep als centraal onderzoeksdoel wordt gesteld.

KERNASPECTEN VAN EMPOWERMENT ONDERZOEK

Deze wetenschapsfilosofische basis leidt tot een aantal belangrijke kenmerken van empowerment onderzoek, die methodologische gevolgen inhouden. Naast Small (1995), die zich heeft gebaseerd op de empowermenttheorie van Rappaport en Zimmerman, (Zimmerman, 2000) laten we ons inspireren door Stake en Abma. Deze laatste ontwikkelden de "responsieve evaluatie" (Abma & Widdershoven, 2005), die een voorloper van empowerment onderzoek wordt genoemd. Een laatste inspiratiebron is "empowerment evaluatie" van Fetterman en Wandersman (2005).

Een driedelig perspectief: krachtgericht, multistakeholders en multilevel

Weliswaar vanuit een fundamentele erkenning van kwetsbaarheden (zowel op individueel, sociaal als maatschappelijk vlak) ligt de focus bij empowerment op potenties en krachten (Van Regenmortel, 2009). Dit centrale krachtenperspectief van empowerment zet zich ook door in empowerment onderzoek. Betrokken deelnemers aan het onderzoek worden aangespoord om hun kennis en vaardigheden te gebruiken en te ontwikkelen. Hun talenten en krachten worden aangesproken om bij te dragen tot de verheldering en verbetering van de probleemsituatie. Ook worden (natuurlijke) onderzoekscontexten opgezocht waarin deze krachten het best kunnen worden opgespoord en tot uiting kunnen komen. Alle stakeholders die betrokken zijn bij de probleemstelling komen idealiter aan bod in het onderzoek. Deze actoren kunnen zich op verschillende niveaus bevinden: zowel op microniveau (bijvoorbeeld cliënt en hulpverlener, het gezin) en mesoniveau (bijvoorbeeld de wijk, groepen, bredere familie of culturele gemeenschap, de organisatie), als op het macroniveau (bijvoorbeeld de samenleving, het lokale of bovenlokale beleidsniveau). De onderzoeker heeft oog voor de onderlinge verwevenheid tussen deze niveaus, ook wel ecologische of contextuele oriëntatie genoemd (Small, 1995; Steenssens & Van Regenmortel, 2013). Uiteenlopende percepties en voorkeuren zijn hierbij te verwachten. Criteria voor, bijvoorbeeld, kwaliteit van zorg worden wellicht anders ingekleurd door cliënten

dan door professionals, managers of financiers. Het is aan de empowerment onderzoeker om deze tegenstellingen – “paradoxale criteria” genoemd – te ontdekken en te belichten en ze net voorwerp van dialoog te maken tussen de verschillende stakeholders.

Gericht op verbetering en sociale rechtvaardigheid

Centraal in een empowerment onderzoeksagenda staat het streven naar meer sociale rechtvaardigheid, gelijke kansen en gelijke toegang tot steun- en hulpbronnen, opdat iedere burger volwaardig zou kunnen participeren in de samenleving en een hoge kwaliteit van leven zou kennen. Maatschappelijk kwetsbare doelgroepen komen prioritair aan bod in empowerment onderzoek, net als thema's die voor hen bijzonder van belang zijn (zoals sociale uitsluiting, discriminatie, kwaliteit en toegankelijkheid van zorg) (Van Regenmortel, 2011). Aandacht is er bijvoorbeeld, voor de beleving van uitsluiting of ervaringen met hulp- en dienstverlening vanwege cliënten en professionals. Ook is er meer aandacht voor de structurele mechanismen van (sociale) uitsluiting in empowerment onderzoek (bijvoorbeeld discriminatie op de arbeidsmarkt door werkgevers) om het gevaar van “blaming the victim” tegen te gaan.

De centrale waarde van sociale rechtvaardigheid geeft de brede doelrichting en de waardegebondenheid aan van empowerment onderzoek. Naast de meerwaarde voor de onderzoeker dient er ook voor de andere betrokken partijen een meerwaarde te zijn, zoals voor de gebruikers van zorg en de professional. Dit kan bijvoorbeeld de verbetering van een concrete handelingspraktijk zijn, of van de levensomstandigheden van een bepaalde kwetsbare doelgroep in een specifieke context. Kortweg gesteld: naast het bewijzen (“to prove”) is ook verbetering (“to improve”) aan de orde in empowerment onderzoek. Empowerment onderzoek wil dus positieve effecten teweeg brengen in het leven van mensen die beïnvloed worden door het onderzoek, maar ook verbetering stimuleren van de interventies (programma's en projecten) waar zij mee te maken hebben.

Streven naar eigenaarschap

Een centraal principe van empowerment onderzoek is eigenaarschap (“ownership”). Elke stakeholder is (mede) eigenaar van het onderzoek. Dit start reeds bij het uittekenen van de doelstelling van het onderzoek en bij het formuleren van de concrete onderzoeksvragen. Dit eigenaarschap is een cumulatief proces dat toeneemt gedurende het onderzoeksproces. Belangrijk zijn regelmatig contacten gedurende het onderzoek waarbij het verloop van het onderzoek wordt

toegelicht en tussentijdse bevindingen aan de verschillende stakeholders worden voorgelegd. Het werken met onderzoekscycli (bijvoorbeeld van 6 maanden) is hierbij helpend. Dit betekent dat het onderzoek geen lineair gebeuren is, maar een cyclisch, iteratief en dialogisch proces. Het onderzoeksdesign kan tijdens het onderzoeksproces gewijzigd worden. Men spreekt over een "emergent design", een kernconcept van responsieve evaluatie (Abma, Bos & Meining, 2011). Het voordeel hierbij is dat de verschillende stakeholders zich meer betrokken voelen, waardoor de kans toeneemt dat de bevindingen en aanbevelingen uit het onderzoek ook meer geaccepteerd en toegepast zullen worden.

Een belangrijk aandachtspunt voor de onderzoeker is dat keuzebeslissingen (bijvoorbeeld bij de selectie van respondenten of praktijken) en veranderingen tijdens het onderzoek goed dienen te worden gedocumenteerd en geargumenteed ("thick description").

Een continue participatie en dialoog

Een ander kernaspect van empowerment onderzoek is dat alle betrokken stakeholders geïdentificeerd, betrokken en actief uitgenodigd worden om te participeren. Belangrijk is dat men goed nadenkt wie de sleutelstakeholders zijn en deze uitnodigt rond de tafel. Bovendien moeten deze stakeholders ook daadwerkelijk een invloed kunnen hebben. Dit laatste aspect wijst op inclusie en beschouwen we als een element van participatie, naast de intensiteit van participatie (Steenssens & Van Regenmortel, 2014). Extra aandacht is er voor de groepen die veelal buiten beeld blijven bij meer klassiek onderzoek, de zogenaamde "silent voices". Parton en Kirk (2009, in Hermans, 2014, p. 48) beschouwen het prioritair stem geven aan deze personen of groepen die normaal geen stem krijgen als een kernaspect van sociaal werk onderzoek. Het hoeft geen betoog dat extra methodische aandacht nodig is om deze kwetsbare groepen (zoals daklozen, mensen met een verstandelijke of psychiatrische beperking, kwetsbare ouderen, mensen in armoede) te bereiken en hun stem, zorgen en kwesties goed naar boven te halen. Dit vraagt om volledige transparantie van het onderzoek, met de nodige aandacht voor eenvoudig taalgebruik en culturele sensitiviteit. Ook specifieke opleidingen en trainingen vormen een aandachtspunt.

Het belichten van verschillende perspectieven is evenwel niet voldoende bij empowerment onderzoek. Deze perspectieven dienen met elkaar gekruist te worden en interactie tussen stakeholders dient gefaciliteerd te worden. Aandacht is er voor een gelijkwaardige uitwisseling van perspectieven, via een open, betrokken en zorgzaam dialogisch proces tussen en met stakeholders (Abma *et al.*, 2011). Het streven naar consensus staat hierbij niet voorop. Wederzijds begrip,

toename van persoonlijke inzichten en inzicht in bestaande verschillen kunnen verrijkend zijn en het leerproces stimuleren. Methodisch kan dit zich onder meer vertalen in het werken met narratieven of verhalenworkshops (Abma & Widdershoven, 2005) of het stapsgewijs gebruik van homogene en heterogene focus- of dialooggroepen (Abma *et al.*, 2011; Hermans, 2014).

Erkenning van drie gelijkwaardige kennisvormen

Empowerment onderzoek waardeert verschillende bronnen van kennis. Naast de wetenschappelijke of theoretische kennis, is er de professionele of praktijkkennis (ook wel taciete kennis genoemd) en de ervaringskennis van de doelgroep of burger. Deze drie kennisvormen worden als gelijkwaardig beschouwd en dienen in onderzoek met elkaar gekruist te worden. Dit betekent dat de onderzoeker niet dé expert is met eigen beslissingsmacht over keuzes in het onderzoeksproces en ook niet de enige "gatekeeper" is van de onderzoeksinformatie en -bevindingen. Informatie wordt met de diverse stakeholders gedeeld en samen met hen wordt gezocht naar interpretaties, verbeteracties of beleidsvoorstellen en mogelijkheden voor verspreiding en valorisatie.

Dit principe (samen met de andere kernprincipes) maakt dat we bij empowerment onderzoek uitgaan van een interactief model van kennisopbouw. Dit gaat in tegen het lineaire denkmodel, waarbij wetenschappelijke kennis zich eerst ontwikkelt om daarna toegepast te worden in de praktijk (Steens, Van Regenmortel & Hermans, 2015; Callaert, Steenssens, Van Looy & Gijssels, 2011). Ook is er aandacht voor de werkzame factoren van interventies om verbetering te kunnen realiseren. Dit impliceert dat empowerment onderzoek aansluit bij een brede invulling van evidence based practice en haar procesmatig karakter benadrukt (Van der Zwet, Beneken genaamd Kolmer & Schalk, 2011).

Capaciteitsopbouw, lerende organisatie en gedeelde verantwoordelijkheid

Empowerment onderzoek is niet vrijblijvend. Deelname stimuleert een cultuur van leren en reflecteren in de organisatie. Dit stopt niet bij het neerleggen van het onderzoeksrapport. De rapportering is een middel en instrument om verdere dialoog binnen de organisatie aan te wakkeren. Deze "lerende organisatie" staat niet alleen open voor onderzoek, maar is ook bereid reële verbeteringen aan te brengen in de eigen werking. De organisatie plooit zich niet terug op "business as usual", maar gaat voor ontwikkeling en innovatie met de nodige lef om systemische veranderingen aan te brengen die duurzame oplossingen en verbeteringen mogelijk maken. De

deelname aan het onderzoek heeft idealiter geleid tot de nodige capaciteitsopbouw binnen de organisatie, waardoor deze in staat is om zelf evaluaties en verbeteringen door te voeren. Continue reflectie en evaluatie worden zodoende een inherent deel van de reguliere werking. Het afleggen van verantwoording (en streven naar verbetering) komt hierdoor niet meer (alleen) in de handen van een externe expertonderzoeker te liggen, maar wordt een gezamenlijk proces en gedeelde verantwoordelijkheid van alle betrokken partijen binnen de organisatie.

ROL ONDERZOEKER: KRITISCHE VRIEND

Het hoeft geen betoog dat de kernaspecten van empowerment ook vragen om responsieve, waarderende en participatorische methoden. Het gaat immers niet zozeer om onderzoek "over", maar wel om onderzoek "samen met" en – indien mogelijk – ook "door" de betrokkenen. Dit kan bijvoorbeeld via peer research en het inschakelen van ervaringsdeskundigen als medeonderzoekers. Empowerment onderzoek combineert deze methoden (cfr. "mixed-methods" design) idealiter met meer kwantitatieve methoden die onderzoek meer in de breedte plaatsen en ook aandacht hebben voor reeds aangetoonde kennis (bijvoorbeeld via realistische of systematische reviews). De onderzoeker kijkt hierbij of de resultaten "transfereerbaar" zijn naar de actuele onderzoekscontext. We vragen bijgevolg niet weinig van een empowerment onderzoeker.

Naast de nodige klassieke onderzoekscompetenties zijn een andere rol en vaardigheden aan de orde. De onderzoeker is niet "de" expert die zich als buitenstaander boven de andere stakeholders stelt, maar één van de betrokkenen, die vanuit zijn specifieke expertise, samen met anderen, zoekt naar verbetering (Van Regenmortel, 2011). Partnerschap is aan de orde. De onderzoeker faciliteert een wederzijds leerproces, is een socratische gids die zoekt naar een gemeenschappelijke grond binnen de verschillende belangen en perspectieven van de stakeholders. De onderzoeker gaat uit van "meerzijdige partijdigheid". Hij belicht alle betrokken perspectieven en brengt deze in dialoog. Hierbij heeft hij wel extra aandacht en zorg om de stem van de meest kwetsbare stakeholder te expliciteren, in combinatie met de gebruiker van zorg of de maatschappelijk kwetsbare groep die centraal staat in het onderzoek. De onderzoeker zorgt voor een gepast taalgebruik en is alert op non-verbale signalen van anderen en op de eigen non-verbale communicatie.

Ons inspirerend op Fetterman en Wandersman (2005), omschrijven we de rol van de empowerment onderzoeker als deze van "critical friend". De onderzoeker is als een vriend die vertrouwen schenkt en zichzelf ook een stuk blootgeeft (belang van reciprociteit), maar anderzijds ook spiegels, kaders en ideeën aanreikt die aanzetten tot kritische reflectie en ontwikkeling.

DE PRAKTIJK VAN EMPOWERMENT ONDERZOEK

De concrete invulling van empowerment onderzoek varieert en is in sterke mate afhankelijk van de beschikbare tijd, zowel van de onderzoeker (gerelateerd aan het onderzoeksbudget) als van de betrokken praktijkmensen. Een doorgedreven (mogelijk ideale) invulling is het model van de "Empowerende Academische Werkplaats". We lichten eerst dit model nader toe en geven vervolgens een aantal metareflecties over de praktijk van empowerment onderzoek.

Het concept van "Empowerende Academische Werkplaats"

De wetenschapsfilosofische basis en kernaspecten van empowerment onderzoek vragen in de praktijk om een reflectieve "onderzoeksgemeenschap" of "partnership practice" (Marsh, 2007). Het concept van "Academische Werkplaats" leent zich hier uitstekend voor. Dit concept werd in Nederland in de begin jaren 90 door Tranzo ontwikkeld als reactie op de kloof die er bestaat tussen wetenschap en praktijk (Garretsen, Bongers, De Roo & Van de Goor, 2005). In co-creatie wordt het onderzoeksprogramma uitgevoerd op basis van drie principes: volstrekte gelijkwaardigheid tussen de universiteit en de praktijkpartners, persoonlijke contacten op meerdere niveaus binnen de betrokken organisaties en een "win-win" voor alle betrokken partijen. Zowel academisch excellent presteren als werken aan de waarde voor de praktijk maken onderdeel uit van het onderzoeksprogramma. Een centrale rol is weggelegd voor de "science practitioners": onderzoekers die deels werken in de praktijk en deels werken aan onderzoek binnen de universiteit. Er blijkt geen vast format te zijn voor de uitbouw en ontwikkeling van een Academische Werkplaats, ook niet voor de omvang en intensiteit van samenwerking met de partners. Na evaluatie bleek dat de burger/cliënt in beperkte mate aan bod komt in de Academische Werkplaatsen (Siesling & Garretsen, 2014).

Inspeland op deze lacune ontwikkelden we een "Empowerende Academische Werkplaats". Naast expliciete aandacht voor een grotere participatie van gebruikers worden ook de bovenvermelde kernaspecten van empowerment onderzoek leidend in dit innovatieve onderzoeksmodel. Naast het streven naar wetenschappelijke kennisopbouw ("to prove") en verbetering van de concrete praktijksituatie ("to improve"), wordt hierbij ook het empowerment van de professional én van de cliënt/gebruiker beoogd ("to strengthen"). We streven naar een "excellente organisatiemodel" (Nutley, Walter & Davies, 2009), waarbij mensen uit de praktijk actief meewerken in het onderzoeksproces.

Momenteel hanteren we de volgende definitie van een "Empowerende Academische Werkplaats" (voortbouwend op Van Regenmortel, Hermans & Steens, 2013):

Een Empowerende Academische Werkplaats is een structureel en langdurig samenwerkingsverband tussen één of meerdere praktijkinstellingen, één of meerdere onderzoeksinstellingen en gebruikers, waarin wetenschappelijk theorie- en actiegericht onderzoek wordt opgezet en uitgevoerd in een cocreatie van professionals, gebruikers, onderzoekers en management/beleid, in functie van het verbeteren van de kwaliteit van de hulp én van het proces van empowerment van de betrokken stakeholders, met bijzondere aandacht voor deze van professionals én van gebruikers.

Er zijn eerste ervaringen met het model van Empowerende Academische Werkplaats in Vlaanderen binnen de jeugdzorg en het sociaal werk. Binnen Jeugdzorg Emmaüs ligt de inhoudelijke focus van het onderzoek op de werkzame factoren van het model Intensieve Pedagogische Thuisbegeleiding (Steens *et al.*, 2015). Interessante praktijkervaringen zijn er met empowerment onderzoek in het kader van het werkpakket "Empowerment en Participatie" van het Beleidsgericht Vlaams Steunpunt Armoede (VLAS). De inhoudelijke focus van een van deze onderzoeken ligt op het meten van empowerment (Steenssens & Van Regenmortel, 2013; Steenssens & Van Regenmortel, 2014). Concreet werden ervaringen opgedaan met het meten van empowerment op het niveau van de organisatie binnen een publieke en een private welzijnsorganisatie (respectievelijk een Openbaar Centrum voor Maatschappelijk Welzijn (OCMW) en een Centrum voor Algemeen Welzijnswerk (CAW)).

We geven een aantal metareflecties op basis van deze eerste praktijkervaringen en focussen hierbij op vier belangrijke aspecten: de kwaliteiten van de empowerment onderzoeker, dialoog en overleg, het belang van ambassadeurs binnen de organisatie en de participatie van gebruikers en professionals.

Kwaliteiten van de empowerment onderzoeker

De competenties van de empowerment onderzoeker zijn erg belangrijk. Deze situeren zich op drie vlakken: inhoudelijk, methodologisch en persoonlijk-sociaal. De onderzoeker dient de sector en de werking van de organisatie te kennen en deskundig te zijn op het inhoudelijk thema waarop de focus ligt. Een OCMW-professional betrokken in het VLAS-onderzoek stelt: "Deze ontmoeting tussen praktijk en theorie zou meer moeten gebeuren. Maar de vraag stelt zich wel hoe dit zou

gaan met een onderzoeker die niet vertrouwd is met de praktijk." Onderzoekstechnisch dient deze ook sterk te zijn, zeker met betrekking tot kwalitatieve onderzoeksmethoden (bijvoorbeeld focusgroepen, interviews, participerende observatie). Tevens zijn de persoonlijke kwaliteiten van de onderzoeker cruciaal. We denken aan: goed kunnen luisteren, empathie, een respectvolle en waarderende houding, meerzijdige partijdigheid, geduld. Deze kwaliteiten zijn noodzakelijk om de positie van "kritische vriend" concreet te kunnen vormgeven in de praktijk. Deze positie betekent in eerste instantie aansluiten bij de verschillende stakeholders: hun leefwereld, verwachtingen, onzekerheden, bezorgdheden én enthousiasme. Hierbij is het belangrijk dat de onderzoeker zich bescheiden opstelt, investeert in veiligheid ("ik zeg wat ik doe en ik doe wat ik zeg") en openstaat voor feedback over het onderzoeksproces:

Verschillende praktijkwerkers geven aan dat ze de aanwezigheid van de science practitioner op hun dienst als waardevol hebben ervaren. Sommige praktijkwerkers lichten hierbij specifiek de nederige en veilige opstelling van de science practitioner op en het open contact met de gezinnen. Verschillende praktijkwerkers geven aan dat de aanwezigheid van de science practitioner de academische werkplaats dichtbij bracht en levendig maakte voor het betrokken team. (Steens *et al.*, 2015, p. 31)

De positie van kritische vriend vraagt tevens om een grote flexibiliteit van de onderzoeker. Om verbinding te kunnen maken tussen verschillende stakeholders en niveaus van de betrokken organisatie is het immers nodig om te onderhandelen, compromissen te sluiten én tegelijk de wetenschappelijke kwaliteit van het onderzoek niet uit het oog te verliezen. De science practitioner van het Emmaüs-onderzoek spreekt zelf over een – soms oncomfortabele – spreidstand:

Ik wist dat het geen makkelijke job ging worden: je inwerken in verschillende werelden, bruggen bouwen, Toch ben ik geschrokken van wat het van mij vraagt. Ik merk dat zelfs zeer eenvoudige taken, zoals het maken van een powerpoint voor een expertcommissie, complex worden omwille van de tegenstrijdige verwachtingen en belangen. Ik krijg opmerkingen en verbeteringen vanuit verschillende hoeken, vaak tegenstrijdig. Ik weet niet wie de doorslaggevende stem heeft. Niet gemakkelijk. (Steens *et al.*, 2015, p. 27)

Om de wetenschappelijke kwaliteit van het onderzoek en het kritische aspect van de onderzoekspositie hierbij zuiver te houden, is het belangrijk dat er een goed evenwicht wordt bewaard tussen dichtbij zijn (aanwezig zijn op de werkvloer, een praatje doen op de wandelgang, ...) én tegelijk afstand nemen. De onderzoeker sluit aan bij de wereld van de praktijk, maar gaat

hier niet helemaal in op, vergelijkbaar met wat onderzoeksmethodologen omschrijven als "going native" (Baarda, De Goede & Teunissen, 2009; Maso & Smaling, 1998). Dit risico is des te groter wanneer een meer intense, langdurige participatie aanwezig is tussen onderzoeker en onderzochte (cfr. antropologisch onderzoek). De vraag rijst dan of men nog wel voldoende objectief en kritisch kan kijken naar de onderzoekspopulatie en het onderzoeksthema. Mogelijks worden aannames of vooroordelen door de onderzoeker niet meer in vraag gesteld, laat staan geëxpliciteerd. De onderzoeker kan zich ook eerder laten leiden door de informatie van mensen waarmee men een beter contact heeft. Anderzijds is er ook de mogelijkheid van sociaal wenselijk gedrag van de kant van de bevriende actoren: al te vriendschappelijke relaties met de onderzochten kan hen verleiden zich te gedragen op een manier waarvan zij denken dat de onderzoeker die graag ziet of op een manier waarvan zij denken dat die indruk maakt (Glesne & Peshkin, 1992, in Maso & Smaling, 1998, pp. 105–106). Als onderzoeker is het dan ook nodig om voldoende afstand te nemen en ook niet voortdurend of uitsluitend aanwezig te zijn in de praktijk. De positie als onderzoeker moet goed vastgehouden worden. Hiervoor is het belangrijk dat de onderzoeker deel uitmaakt van een onderzoeksgroep, uitdrukkelijk verbinding blijft maken met collega-onderzoekers en nauwgezet gesuperviseerd wordt door onderzoeksleiders/promotoren.

Dialogo en overleg via transparante overlegstructuren

Een Empowerende Academische Werkplaats vormgeven in de praktijk, betekent ook investeren in transparante overlegstructuren. Dit is belangrijk omdat verbinding gemaakt moet worden tussen verschillende werelden. Bij het vormgeven van een Empowerende Academische Werkplaats in Jeugdzorg Emmaüs moesten praktijkwerkers van verschillende afdelingen (contextbegeleiders, leefgroepbegeleiders, supervisors), de staf van de organisatie (coördinatoren, verantwoordelijken, directie), gebruikers (ouders en jongeren van Jeugdzorg Emmaüs) en onderzoekers naast en met elkaar samenwerken. Dit betekent zowel laag- als hoogopgeleiden, mensen met veel en weinig ervaring, vrouwen en mannen. Dat is niet evident. Ieder heeft immers zijn eigenheid, leefwereld, taal, verwachtingen en bezorgdheden. Gedurende het proces treden er dan ook ongetwijfeld spanningen of botsende verwachtingen op tussen de betrokkenen. In de overlegstructuren kunnen deze open worden besproken en uitgeklaard.

Hoe deze overlegstructuren concreet worden vormgegeven, is afhankelijk van de grootte van de Academische Werkplaats en het aantal betrokken stakeholders. Om een open dialoog en veiligheid te kunnen waarborgen, is het soms nodig om te werken met homogene groepen die op bepaalde momenten met elkaar worden gekruist. Dit vermijdt dat een praktijkwerker liever niets

zegt omdat enkele stoelen verder zijn directie zit, of een jongere geïntimideerd is door de taal die andere deelnemers gebruiken. Tegelijk is dat iets dat "op maat" van de betrokken organisatie en stakeholders bepaald moet worden: wanneer er reeds een open overlegstructuur bestaat of het om een eerder kleinschalige organisatie/project gaat dan is dit niet altijd nodig.

Belang van ambassadeurs binnen de organisatie

Om een breed draagvlak binnen de organisatie te kunnen realiseren, spelen brugfiguren binnen de organisatie een uitermate belangrijke rol. Deze personen hebben idealiter enige status in de organisatie. We benoemen ze vaak als "ambassadeurs". Deze bleken cruciaal om voldoende draagvlak te creëren binnen de organisatie voor het onderzoek en om de resultaten ook breder binnen de gehele organisatie te verspreiden.

Eén persoon dient als vast aanspreekpunt binnen de organisatie te fungeren, zowel voor de empowerment onderzoeker als voor de praktijkmensen. In grote organisaties met verschillende afdelingen en teams kan aan een team van ambassadeurs worden gedacht. Met deze ambassadeurs onderhoudt de onderzoeker een zeer nauw contact. Zij denken mee na over het vormgeven van de Academische Werkplaats, het verzamelen van data, het bespreken van onderzoeksmateriaal én vertalen dit door naar hun achterban. De onderzoeker en ambassadeurs vallen hierbij wel eens over verschillen in kaders en taal en moeten moeite doen om elkaar te begrijpen. Daarbij winnen ze echter beide: de praktijkwerkers geven aan blij te zijn met de nieuwe taal en kaders die ze aangereikt krijgen voor hun ervaringen in de dagelijkse praktijk. Zo wordt er met betrekking tot het VLAS-onderzoek naar het meten van empowerment door de praktijkwerkers opgemerkt dat dit concept nu een echt doorleefd begrip is geworden en heeft geleid tot een "gezamenlijke mindset". Het draagt ook bij tot wezenlijke inzichten. Een praktijkwerker stelt: "Vanaf nu ga ik anders kijken naar elk instrument, beseffen wat er achter zit of kan achter zitten". Tegelijk winnen ook onderzoekers aan de voortdurende dialoog met de ambassadeurs: zij worden immers verplicht abstracte theoretische concepten te concretiseren én krijgen diepgaand inzicht in de praktijk.

Participatie van gebruikers en professionals

De betrokkenheid van gebruikers in empowerment onderzoek kan erg verschillend zijn. Hierbij is het belangrijk dat niet zomaar blindelings wordt gekozen voor de hoogste trede van de participatieladder, maar dat dit wordt afgestemd op de eigenheid van de praktijkorganisatie en

op of er al dan niet reeds een cultuur van participatie aanwezig is. De betrokkenheid van cliënten kan hierbij beschouwd worden als een proces dat gradueel wordt opgebouwd naarmate de Academische Werkplaats zich verder ontwikkelt.

Bij het driejarige onderzoek in Jeugdzorg Emmaüs naar Intensieve Pedagogische Thuisbegeleiding werd gekozen voor een structureel samenwerkingsverband met drie onafhankelijke cliëntenorganisaties (Steens *et al.*, 2015). Vertegenwoordigers van deze organisaties zetelden in de expertcommissie van het onderzoek. Met hen werd tevens regelmatig een ad-hoc overleg georganiseerd rond inhoudelijke thema's of struikelblokken die tijdens het onderzoeksproces naar voren kwamen. Er werd expliciet voor gekozen om bij het vormgeven van de Academische Werkplaats in eerste instantie te werken met vertegenwoordigers vanuit deze onafhankelijke cliëntenorganisaties en niet met rechtstreekse cliënten vanuit jeugdzorg. Er was immers nog geen cultuur van structurele cliëntenparticipatie aanwezig in Jeugdzorg Emmaüs en op die manier kreeg dit de juiste voedingsbodem om geleidelijk aan te groeien. In het onderzoek zelf werd de doelgroep van Jeugdzorg Emmaüs (ouders en jongeren) wel expliciet betrokken via individuele diepte-interviews met steeds de nodige zorg voor terugkoppeling. Deze interviews werden steeds teruggekoppeld naar en getoetst bij de ouder- en jongerengroepen van de onafhankelijke cliëntenorganisaties via "dialog-groepen" ("member check") én gekruist met het perspectief vanuit focusgroepen met andere stakeholders. Ter voorbereiding van de interviews werd samengewerkt met een ervaringsdeskundige die een aantal brede, exploratieve diepte-interviews heeft afgenomen bij gezinnen. Haar inhoudelijke én methodologische bevindingen hebben mee de inhoud en uitvoering van de interviews gestuurd. Het gradueel groeien in cliëntenparticipatie, is een proces dat parallel in de Academische Werkplaats én de organisatie plaatsvond. Zo zien we dat gedurende het onderzoek door de organisatie zelf verschillende initiatieven werden genomen om cliënten meer te betrekken onder meer via creatieve projecten waarin jongeren hun ervaringen en perspectief op de jeugdzorg delen en de opstart van een oudergroep.

In het VLAS-onderzoek binnen twee welzijnsinstellingen (OCMW en CAW) werd voor de ontwikkeling van instrumenten voor het meten van empowerment op organisatorisch niveau vertrokken van het theoretisch kader van Peterson en Zimmerman (2004). Dit kader diende binnen elke organisatie te worden geconcretiseerd en afgetoetst op contextspecifieke relevantie. Omwille van deze inhoudelijke focus werd gechopt voor de participatie van professionals en niet van cliënten. Hiervoor werd in elke organisatie een werkgroep samengesteld uit vertegenwoordigers van de verschillende functies in de organisatie (professionals en kader/beleidsfuncties). Tijdens opeenvolgende werkgroepvergaderingen ontwikkelden deze "functiegemengde" werkgroepen

op basis van dialoog en discussie en onder begeleiding van de empowerment onderzoeker een inhoudelijk kader voor hún instrumenten en stelden ze richtlijnen op voor de concrete toepassing van deze instrumenten in hun organisatie. Nadeel van dit empowerment onderzoek in vergelijking met de Emmaüs Empowerende Academische Werkplaats, is dat er, omwille van het einde van de onderzoeksfinanciering, geen continuering van het samenwerkingsverband mogelijk is. De betrokken welzijnsorganisaties hebben evenwel behoefte aan verderzetting en/of nazorg en ook de onderzoekers hebben (nieuwe) onderzoeksvragen en zien verdere uitbouwrichtingen. Deze vaststelling geeft aan dat het afronden en stopzetten van een dergelijk participatief onderzoeksproces geen eenvoudig gegeven is. Het feit dat de science practitioner betrokken in het Emmaüsonderzoek in dienst is en blijft van deze organisatie en een functie als stafmedewerker onderzoek bekleedt, heeft hierin een voordeel.

Ten slotte

Het kader van empowerment onderzoek geeft houvast en richting om het empowermentparadigma door te vertalen naar de (onderzoeks)praktijk. Het schept kansen bij uitstek voor onderzoek naar complexe sociale interventies bij kwetsbare doelgroepen. De eerste praktijkervaringen met empowerment onderzoek hieromtrent zijn alvast positief. Door uitdrukkelijk aan te sluiten bij de verschillende stakeholders en hiermee een geleidelijk proces aan te gaan, wordt een diepgaander, meerduidiger en “gelaagder” beeld van de complexe sociaal werk praktijk verkregen. Tegelijk worden veranderingsprocessen op gang gebracht op verschillende niveaus in de organisatie: praktijkwerkers worden meegenomen in het kritisch reflexief denken, beleidswerkers leren hun beleidskeuzes af te stemmen op het perspectief van betrokken stakeholders in hun organisatie én gebruikers hebben de ervaring dat hun reflecties en ideeën mee worden aangewend voor praktijkverbetering.

Tegelijk is het nodig verder systematisch in kaart te brengen wat de kritische factoren en noodzakelijke randvoorwaarden zijn voor empowerment onderzoek en hoe de wetenschappelijke kwaliteit van deze onderzoeksprojecten inzichtelijk kan gemaakt worden. Ook is het een blijvende uitdaging (of kunst?) om binnen de praktijkcontext en met (beperkt) beschikbare budgetten deze innovatieve vorm van samenwerken tussen wetenschap, praktijk/beleid en gebruikers te blijven ambiëren en verder te ontwikkelen. Belangrijk is dat wetenschap en praktijk elkaar meer als partners gaan beschouwen en dat dit wordt gestimuleerd en ondersteund vanuit wetenschapsbeleid.

REFERENTIES

- Abma, T. A., & Widdershoven, G. A. M. (2005). Sharing stories: Narrative and dialogue in responsive nursing evaluation. *Evaluation and the Health Professions*, 28(1), 90–109. <http://dx.doi.org/10.1177/0163278704273080>
- Abma, T. A., Bos, G. F., & Meiningier, H. P. (2011). Responsieve evaluatie van beleid voor mensen met verstandelijke beperkingen en hun omgeving [Responsive evaluation of policy for people with intellectual disabilities and their environment]. *Nederlands Tijdschrift voor de Zorg aan mensen met verstandelijke beperkingen (NTZ)*, 1, 70–87.
- Baarda, D. B., Goede, M. P. M. de, & Teunissen, J. (2009). *Basisboek Kwalitatief onderzoek* [Basic Book Qualitative Research]. Groningen/Houten: Noordhoff Uitgevers.
- Callaert, J., Steenssens, K., Looy, B. van, & Gijssels, C. (2011). Valorisatie van onderzoek in de humane en sociale wetenschappen: Inzichten uit de wetenschappelijke literatuur [Valorisation in human and social sciences: insights in scientific literature]. In C. Gijssels & K. Steenssens (Eds.), *Naar waarde geschat. Valorisatie van onderzoek in de humane en sociale wetenschappen* (pp. 386). Brussel: Vlaamse Raad voor Wetenschap en Innovatie.
- Driessens, K., & Regenmortel, T. Van (2006). *Bind-Kracht in armoede. Leefwereld en hulpverlening* [The strength of ties in poverty. Lifeworld and social work]. Leuven: LannooCampus.
- Fetterman, D., & Wandersman, A. (2005). *Empowerment Evaluation. Principles in practice*. New York/London: The Guilford Press.
- Garretsen, H., Bongers, I., Roo, A. de, & Goor, I. van de (2005). Bridging the gap between science and practice. Do applied academic centres contribute to a solution? A plea for international comparative research. *Journal of comparative social welfare*, 23(1), 49–59.
- Hermans, K. (2014). Methodiekontwikkeling, evaluatieonderzoek en de body of knowledge van het sociaal werk [Method-development, evaluation research and the body of knowledge of social work]. *Journal of Social Intervention: Theory and Practice*, 23(1), 33–52. <http://dx.doi.org/10.18352/jsi.394>
- Marsh, P. (2007). *Developing an enquiring social work practice. Practitioners, researchers and users as scientific partners*, Marie Kamphuis-Lezing 2007. Houten: Bohn Stafleu van Loghum.
- Maso, I., & Smaling, A. (1998). *Kwalitatief onderzoek: Praktijk en theorie* [Qualitative research: practice and theory]. Amsterdam: Boom.
- Nutley, S., Walter, I., & Davies, H. (2009). Promoting evidence-based practice: Models and mechanisms from cross-sector review. *Research on Social Work Practice*, 19(5), 552–559. <http://dx.doi.org/10.1177/1049731509335496>

- Peterson, N. A., & Zimmerman, M. A. (2004). Beyond the individual: Toward a nomological network of organizational empowerment. *American Journal of Community Psychology*, 34(1/2), 129–145. <http://dx.doi.org/10.1023/B:AJCP.0000040151.77047.58>
- Regenmortel, T. Van (2002). *Empowerment en maatzorg. Een krachtgerichte psychologische kijk op armoede* [Empowerment and tailored care. A strengths-oriented psychological approach of poverty]. Leuven/Leusden: Acco.
- Regenmortel, T. Van (2008). *Zwanger van empowerment: Een uitdagend kader voor sociale inclusie en moderne zorg* [Pregnant of empowerment. A challenging framework for social inclusion and modern care]. Oratie [21-11-2008]. Eindhoven: Fontys Hogescholen.
- Regenmortel, T. Van (2009). Empowerment als uitdagend kader voor sociale inclusie en moderne zorg [Empowerment as a challenging framework for social inclusion and modern care]. *Journal of Social Intervention*, 18(4), 22–42. <http://dx.doi.org/10.18352/jsi.186>
- Regenmortel, T. Van (2010). *Empowerment en participatie van kwetsbare burgers. Ervaringskennis als kracht* [Empowerment and participation of vulnerable citizens. Experiential knowledge as a strength]. Amsterdam: SWP.
- Regenmortel, T. Van (2011). *Lexicon van empowerment. Marie Kamphuis-lezing 2011* [Lexicon of empowerment]. Utrecht: Marie Kamphuis Stichting.
- Regenmortel, T. Van (2015). Empowerment en (maatschappelijk) opvoeden [Empowerment and (societal) education]. In C. Gravesteyn & M. Aartsma (Eds.), *Meer dan opvoeden - Perspectieven op het werken met ouders* (pp. 51–64). Bussum: Coutinho.
- Regenmortel, T. Van, Hermans, K., & Steens, R. (2013). Het concept "Empowerende academische werkplaats". Een innovatieve vorm van samenwerken aan werkzame kennis [The concept "Empowering academic collaborative center". An innovative form of cooperation for knowledge that works]. *Tijdschrift voor Welzijnswerk*, 37(333), 36–48.
- Siesling, M., & Garretsen, H. (2014). De cocreatie van wetenschap en praktijk: Twaalf jaar Tranzo [Cocreation of science and practice: Twelve years Tranzo]. *Tijdschrift voor Gezondheidswetenschappen*, 92(4), 150–153. <http://dx.doi.org/10.1007/s12508-014-0059-2>
- Small, S. (1995). Action-oriented research: Models and methods. *Journal of marriage and the family*, 57, 941–955. <http://dx.doi.org/10.2307/353414>
- Steens, R., Regenmortel, T. Van, & Hermans, K. (2015). *Intensieve Pedagogische Thuisbegeleiding in beeld. Een praktijkgestuurd onderzoek en de opbouw van een empowerende academische werkplaats* [Intensive family preservation program into picture. A practice-oriented research and the building of an empowering academic collaborative center]. Leuven: HIVA-KU Leuven.

- Steenssens, K., & Regenmortel, T. Van (2007). *Empowerment Barometer. Procesevaluatie in buurtgebonden activeringsprojecten* [Empowerment Barometer. Process evaluation in neighbourhood-based activation projects]. Leuven: HIVA – KU Leuven.
- Steenssens, K., & Regenmortel, T. Van (2013). *Grondslagen en uitdagingen voor het meten van empowerment* [Foundations and challenges for the measurement of empowerment]. Antwerpen: Vlaams Armoedesteunpunt.
- Steenssens, K., & Regenmortel, T. Van (2014). *Empowerment-meetinstrumenten. Kritische reflectie op basis van theoretische grondslagen* [Empowerment measurement instruments. Critical reflection on theoretical foundations]. Antwerpen: Vlaams Armoedesteunpunt.
- Steenssens, K., Demeyer, B., & Regenmortel, T. Van (2009). *Conceptnota empowerment en activering in armoedesituaties* [Concept nota empowerment and activation in poverty situations]. Leuven: HIVA – KU Leuven.
- Zimmerman, M. A. (2000). Empowerment theory: Psychological, organizational and community levels of analysis. In J. Rappaport & E. Seidman (Eds.), *Handbook of Community Psychology* (pp. 43–63). New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers. http://dx.doi.org/10.1007/978-1-4615-4193-6_2
- Zwet, R. van der, Beneken genaamd Kolmer, D., & Schalk, R. (2011). Op weg naar een interactieve benadering van evidence-based werken in de sociale sector in Nederland [Towards an interactive approach to Evidence-Based Practice in social work in the Netherlands]. *Journal of Social Intervention: Theory and Practice*, 20(4), 62–78. <http://doi.org/10.18352/jsi.280>